

JERZY GOŚCINIĄK
MICHAŁ MOCEK

NARCYZM I PATOLOGIA NARCYSTYCZNA
W UJĘCIU PSYCHOLOGII *SELF* HEINZA KOHUTA

W artykule przedstawiono podstawowe pojęcia i założenia psychologii *self* Heinza Kohuta. Scharykteryzowano dwubiegunowe *self* oraz warunki i procesy, w jakich zachodzi jego dwutorowy rozwój. Na ich podstawie wyjaśniono zagadnienie i rolę narcyzmu, analizując jego transformację w dojrzałe i patologiczne formy.

Słowa kluczowe: dwubiegunowe *self*, narcyzm, narcystyczne zaburzenia osobowości.

Problematyka narcyzmu już od wielu lat fascynuje badaczy na całym świecie. Najpierw zwróciły na nią uwagę w psychoanalizie, która opierając się na mieście o Narcyzie, wprowadziła to zagadnienie do praktyki klinicznej. Badaczem, który w znaczący sposób poszerzył rozumienie tej problematyki i na jej podstawie wypracował szczególne podejście terapeutyczne, był Heinz Kohut. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie koncepcji dotyczącej psychologii i psychopatologii narcyzmu w duchu psychologii *self*.

DR JERZY GOŚCINIĄK, Instytut Psychologii UAM, ul. Szamarzewskiego 89, 60-658 Poznań;
e-mail: jerzygos@amu.edu.pl

MGR MICHAŁ MOCEK, Ośrodek Terapii Psychoanalitycznej i Psychodynamicznej w Poznaniu.

1. Psychologia *self*

Psychologia *self* wyrosła przede wszystkim w odpowiedzi na zapotrzebowanie kliniczne i rozwinięła się z modyfikacji i rewizji klasycznej teorii psychoanalitycznej. Ani teoria skoncentrowana na popędach i obronie przed nimi, ani ujęcie strukturalne nie mogły poradzić sobie skutecznie z leczeniem zaburzeń narcystycznych. Podążając od uznania empatii i introspekcji za ważniejsze niż swobodne skojarzenia i wolno płynąca uwaga analityka poprzez odkrycie przeniesienia narcystycznego i możliwości jego przepracowania, Kohut zaczął formułować własne założenia dotyczące zjawiska narcyzmu. Praca nad tą problematyką stała się punktem wyjścia, a zarazem miejscem, w którym osadził swoją teorię. Początkowo swoje nowe odkrycia traktował jedynie jako rewizję klasycznej psychoanalizy i dlatego starał się konceptualizować je w terminach psychologii popędów, wykorzystując pojęcia struktury i energii libidinalnej. Z czasem jednak coraz śmialej wyprowadzane przez Kohuta wnioski teoretyczne dotyczące tak fundamentalnych kwestii, jak *self*, rozdzielnosć miłości narcystycznej i obiektyualnej czy też rola i znaczenie obiektów *self*¹ zaczęły wykraczać poza teorię klasyczną. W *The restoration of the self* (1977) zerwał radykalnie z klasyczną psychoanalizą. W miejsce modelu strukturalnego zaproponował dwubiegunowe *self* jako model umysłu w nowej teorii psychoanalitycznej, określonej jako psychologia *self*. W wydanej pośmiertnie publikacji, zatytułowanej *How does analysis cure?* (1984), uznał, że psychologia *self* i tradycyjna psychoanaliza stanowią odrębne systemy teoretyczne.

Tradycyjna psychoanaliza postrzega i wyjaśnia *self* – oraz towarzyszące mu stany – przez analizę jego nieświadomych determinantów, ujmując je w kontekście konfliktu psychicznego jako funkcje trójdzielnego aparatu psychicznego. Psychologia *self* „traktuje *self* jak niepodlegającą dalszej redukcji jednostkę, którą można opisywać i analizować jako pewną jednolitą całość” (Kohut, 1984). To kluczowe rozróżnienie doprowadziło autora do wyodrębnienia tzw. psychologii Człowieka Winy (*Guilty Man*) – psychologii konfliktu, i psychologii Człowieka Tragicznego (*Tragic Man*) – psychologii *self*. Ornstein (1978) uważa, że „psychologia *self* powinna być postrzegana jako część sekwencji znacznie wybijającej się w psychoanalizie: od psychologii *id* poprzez psychologię *ego* aż do psychologii *self*” (s. 91). Psychologii *self* nie można rozpatrywać bez rozważenia narcyzmu, który – według Kohuta – jest ważną i integralną częścią naszej osobowości – częścią, która rozwija się przez całe życie.

¹ Wprowadzane pojęcia koncepcji Kohuta (jak np. obiekty *self*) zostały omówione w dalszej części artykułu.

2. Co to jest *self*

Pojęcie *self* było całkowicie osadzone w pracy nad narcyzmem i wywodzi się z odkrycia przeniesień obiektów *self*. Praca nad rozumieniem *self* odzwierciedla ewolucję, jaką przeszły przemyślenia Kohuta nad założeniami pracy terapeutycznej z pacjentami cierpiącymi z powodu defektu własnego ja. Początkowo, ze względu na pracę w obrębie klasycznej psychoanalizy, *self* opisywane jest w terminach rozwojowych i traktowane jako treść (*content*) umysłu (Kohut, 1966, 1968, 1970a, 1970b, 1971). W wyniku dalszych prac Kohut doszedł do wniosku, że *self* to ciągłość w czasie, pewna spójna konfiguracja stanowiąca podmiot naszej percepcji, myślenia i działania. Z czasem, choć pojęcie *self* wciąż traktowane było jako struktura wewnętrz umysłu, to „istnieje jednak takie *self*, które zajmuje najbardziej centralne miejsce w psychice, takie, które doświadczane jest jako podstawowe i które pozostaje najbardziej oporne na zmiany – nuklearne *self*”² (Kohut, 1972b). Kohut „umiejscowił” *self* w centrum naszego bycia (*being*), z którego powstaje wszelka inicjatywa i gdzie kończy się każde doświadczenie (Kohut, 1972a, 1972b). Ostatecznie *self* wyłania się jako dwubiegunowa nadzędna konfiguracja z własnym centrum inicjatywy, a zatem już nie tylko jako treść umysłu (Kohut, 1975a, 1975b, 1976, 1977). Fakt, że wcześniej Kohut nie określił *self* jako czwartej instancji umysłu, nie zablokował rozwoju jego teorii; konsekwentne gromadzenie danych empirycznych przy użyciu metody introspekcjno-empatycznej pozwoliło mu na znalezienie całkowicie nowego miejsca dla *self* w psychoanalizie. *Self* to struktura niezależna pojęciowo od „aparatu psychicznego” i jego treści oraz związanego z nimi kontekstu teoretycznego³.

2.1. Dwubiegunowe *self* i jego składowe

Kliniczna i empiryczna podstawa dla sformułowania koncepcji dwubiegunowego *self* i jego składowych powstała w okresie opracowywania zjawiska dwubiegunowego przeniesienia. Kohut uważa zatem, że *self* jest rdzeniem osobowości rozwijającej się we wzajemnym oddziaływaniu otaczających dziecko osób, doświadczanych przez dziecko jako obiekty *self* (Kohut, 1977, s. 180). „*Self* jest nadzędną strukturą, kierującą wszystkimi innymi funkcjami umysłu” (Kohut, 1977, s. 756). Ukształtowane *self* powstaje w wyniku interakcji dziecka z obiek-

² Pojęcie i składowe *self*, rozumiane jako istniejące w modelu strukturalnym treści aparatu psychicznego, według Kohuta określają psychologię *self* w węższym sensie.

³ Ujęcie *self* jako dwubiegunowej struktury konstytuuje psychologię *self* w szerszym znaczeniu (Ornstein, 1978).

tami *self* i może być traktowane jako składające się z dwóch elementów – biegunów: z bieguna, z którego wywodzą się podstawowe dążenia do mocy i do sukcesu, oraz z bieguna skupiającego podstawowe wyidealizowane cele (*basic idealized goals*). Pomiędzy tymi biegunami istnieje pośredni obszar, obejmujący podstawowe talenty i nawyki, które są aktywowane przez stany napięć między ambicjami a ideałami.

Dalsze obserwacje Kohuta nad wyłaniającą się sekwencją przeniesienia obiektów *self* pozwoliły na zastosowanie zdobytej wiedzy do rekonstrukcji rozwoju podstawowych struktur i funkcji *self*. To z kolei doprowadziło do rozpoznania w obrębie *self* struktur obronnych (*defensive*) i kompensacyjnych (*compensatory*). Psychopatologia narcystycznych zaburzeń osobowości wywodzi się z powstałych w dzieciństwie defektów w strukturze *self* oraz z przekształceń pierwotnych defektów w dwojakiego rodzaju struktury: obronne i kompensacyjne.

Struktury obronne rozwijają się w celu ukrycia (*cover over*) pierwotnego defektu w obszarze *self* (np. wielkościowego *self*), zaś struktury kompensacyjne mogą rozwijać się w innym obszarze (obraz idealnego rodzica) i w ten sposób – przynajmniej w tym obszarze – służyć naprawie spójnego funkcjonowania *self*. Deficyty na jednym biegunie *self* powodują wzmacnienie drugiego bieguna. Rozwój struktur kompensacyjnych może zostać przerwany wskutek urazu, co potęguje stopień defektu całego *self*.

2.2. Formy i rozwój *self*

Narcyzm pierwotny jest stanem wyjściowym, z którego początek biorą obie linie rozwoju⁴. *Self* wyłania się z doświadczania rodzicielskich obiektów *self*, które postępują z dzieckiem tak, jak gdyby miało ono już *self*, „*virtual self*”. Kohut uważa, że *self* musi być obecne, choćby w elementarnej formie, już u niemowlęcia. W pewnym momencie uzyskuje ono nadzczną pozycję przez poddanie pojedynczych części i funkcji własnemu wpływowi, które w rezultacie zostają w nie wbudowane⁵. Po etapie rozwojowym, który poprzedza zróżnicowanie *self* i obiektu, pierwotna narcystyczna równowaga dziecka zostaje zakłócona przez nieuniknione niedostatki matczynej opieki. Dziecko próbuje zachować ory-

⁴ Linia miłości obiektualnej i narcystyczna linia rozwojowa (zob. rys. 1, s. 14).

⁵ Zakładając współistnienie psychologii konfliktu i deficytu, Kohut zaproponował oddzielne linie rozwojowe dla (1) dziecięcego doświadczania jego pojedynczych, wyizolowanych części ciała oraz funkcji fizycznych i umysłowych; (2) doświadczania spójnego i ciągłości całościowego *self*. Rozwojowa linia „części” opisuje Człowieka Winy, a linia nadzędnej „całości” – Człowieka Tarczycznego.

ginalne doświadczenie swojej perfekcji przez przypisywanie jej wielkościowemu i ekshibicjonistycznemu wizerunkowi *self*. Ustanawia wielkościowe *self* (kompensując w ten sposób owe niedostatki i broniąc się przed wynikającymi z nich negatywnymi uczuciami) oraz przyznając doskonałość omnipotentnemu obiekowi *self* – obrazowi idealnego rodzica. Obie te linie rozwoju, choć generalnie niezależne, od początku ze sobą koegzystują.

W wyniku tego procesu, około drugiego roku życia zostaje ustalone rdzenne *self* – „*self* nuklearne”. Jest to dwubiegunowa struktura zawierająca pierwotne ambicje utworzone wokół potwierdzania przez rodzica poczucia doskonałości i wielkości na jednym biegunie i pierwotne ideały, powstałe poprzez podziw i fuzję z wyidealizowanym rodzicielskim obiektem *self*, na drugim biegunie⁶. Pomiędzy tymi dwoma biegunami *self* tworzy się łuk napięcia (*tension arc*), który odzwierciedla napięcie między ambicjami i celami. Ten przepływ aktualnej psychologicznej aktywności pomiędzy dwoma biegunami *self* odnosi się do podstawowych uzdolnień i talentów i wzmagą ich rozwój, tak by w przyszłości mogły służyć produktywności i twórczości dojrzałego *self*.

Na podstawie rekonstrukcji rozwoju wczesnodziecięcego Kohut stwierdził, że w warunkach wystarczająco empatycznej i odzwierciedlającej wielkość i doskonałość dziecka matki oraz przy optymalnej frustracji dochodzi do przekształcenia wielkościowego *self* (*grandiose self*). Wówczas pierwotny ekshibicjonizm i wspanialość ewoluje w kierunku ambicji i celów, zdolności do czerpania zadowolenia z różnych funkcji i form aktywności oraz ustanowienia realistycznego i stabilnego obrazu siebie. Podobnie jak wielkościowe *self*, tak i wyidealizowany obraz rodzica jest „regularną stacją rozwojową” w narcystycznym sektorze osobowości. Odpowiednia do fazy dostępność wyidealizowanego, omnipotentnego obiektu *self* jest niezbędnym warunkiem do normalnej transformacji i internalizacji pierwotnych idealizacji (Kohut, 1966, 1977; por. Ornstein, 1978).

W przypadku niepowodzeń w odzwierciedlaniu, traumatycznej straty bądź roczarowania dochodzi do większych lub mniejszych zakłóceń w tych procesach transformacji i internalizacji. Wtedy wielkościowe *self* zostaje utrzymane w swojej niezmienionej formie pragnień zaspokojenia jego pierwotnych dążeń. Obraz idealnego rodzica nie przekształca się w regulującą napięcie strukturę psychiczną, ale przypomina pierwotny, przejściowy obiekt, który jest potrzebny do zapewnien-

⁶ Według Kohuta dwubiegunowość nuklearnego *self* i jego geneza stanowią pewien uproszczony schemat. W procesie analizy można dostrzec więcej typów nuklearnych *self*. Wyróżnia więc *self* początkowo (1) ambitne lub idealistyczne, (2) charyzmatyczne lub mesjanistyczne, (3) zorientowane na zadanie lub hedonistyczne (Kohut, 1977).

nia równowagi narcystycznej. W zależności od fazy rozwojowej, w której deprivacja miała miejsce, może dojść do fiksacji tych lub bardziej pierwotnych struktur.

2.3. Pojęcie obiektu *self*

Istnienie obiektu *self* jest kluczowym założeniem teorii Kohuta. Obiekt *self* jest doświadczany jako część *self* (na różnym stopniu zróźnicowania), a szczególna jego waga polega na tym, że „pierwotną konfiguracją psychiczną [...] jest doświadczanie relacji między *self* a empatycznym obiektem *self*” (Kohut, 1977, s. 122). Wspomaga ono osiąganie spójności rozwijającego się *self* oraz jest prekursorem struktur psychicznych, czyli pełnienia funkcji, do których niedojrzałe *self* nie jest jeszcze zdolne.

O obiekcie *self* możemy mówić wówczas, gdy nie ma różnicowania między *self* a obiektem lub jest ono częściowe. Odniesienie do takiego obiektu może być rozpatrywane tylko w kontekście właściwych dla danej fazy potrzeb rozwijającego się *self*, bez jednoczesnego rozpoznania obiektu jako odrębnego i autonomicznego. Przeciwieństwem obiektu *self* jest „prawdziwy obiekt” (*true object*), któremu towarzyszy całkowite odróżnienie od *self*.

Odzwierciedlający obiekt *self*, zazwyczaj matka, pozwala na ujawnienie się majestatyczności i ekshibicjonizmu, a optymalna dla danej fazy rozwoju frustracja umożliwia stopniową ich modulację przez internalizację przekształcającą. Podobnie idealizacja obiektów *self* prowadzi do stopniowej internalizacji ideałów. Właściwa dla danej fazy rozwojowej dostępność wyidealizowanego, omnipotentnego obiektu *self* jest podstawowym warunkiem normalnego przebiegu transformacji i internalizacji pierwotnych idealizacji w kierunku wzmacnionej zdolności do empatii, kreatywności, humoru i wiedzy. W wyniku tego procesu wyłania się dwubiegowe *self* ze swymi ambicjami i ideałami.

W sytuacji analitycznej przeniesienia narcystyczne⁷ ujawniają i eksponują defekty *self* dzięki wzbudzeniu i ożywieniu urazów z wczesnego rozwoju narcystycznego. W ten sposób ustanowione zostaje przeniesienie obiektu *self*. Możliwy do zniesienia poziom frustracji, będący wynikiem opartego na empatii oddziaływania analityka, prowadzi do internalizacji przekształcających, pozwalających uzupełnić defekty *self* lub wzmacnić struktury kompensacyjne.

⁷ Początkowo Kohut określił obserwowane w trakcie terapii pacjentów narcystycznych zjawiska jako „podobne do przeniesienia” (*transferencelike*), później scharakteryzował dwa podstawowe typy przeniesienia charakteryzujące te grupy pacjentów: przeniesienie lustrzane i przeniesienie bliźniacze.

2.4. Internalizacja przekształcająca (*transmutting internalization*)

Internalizacja przekształcająca stanowi swoiste dopełnienie roli obiektu *self*, wyznaczając zarówno rozwój *self*, jak i sposób postępowania z narcystycznymi zaburzeniami osobowości. Oznacza „powolne, stopniowe [...] rezygnowanie z funkcji pierwotnych obiektów *self*, wyidealizowanych obiektów i obiektów edypalnych i ich stopniową internalizację” (Ornstein, 1978, s. 63). Jako proces rozwojowy, który choć może zostać przerwany lub zakłócony, nigdy do końca nie przestaje działać i dlatego też może zostać ponownie „aktywowany” podczas terapii. Wtedy uruchomienie regresji i przeniesienia poprzez internalizację przekształcającą dostarcza matrycy do nabywania funkcji obiektu *self*.

3. Narcyzm

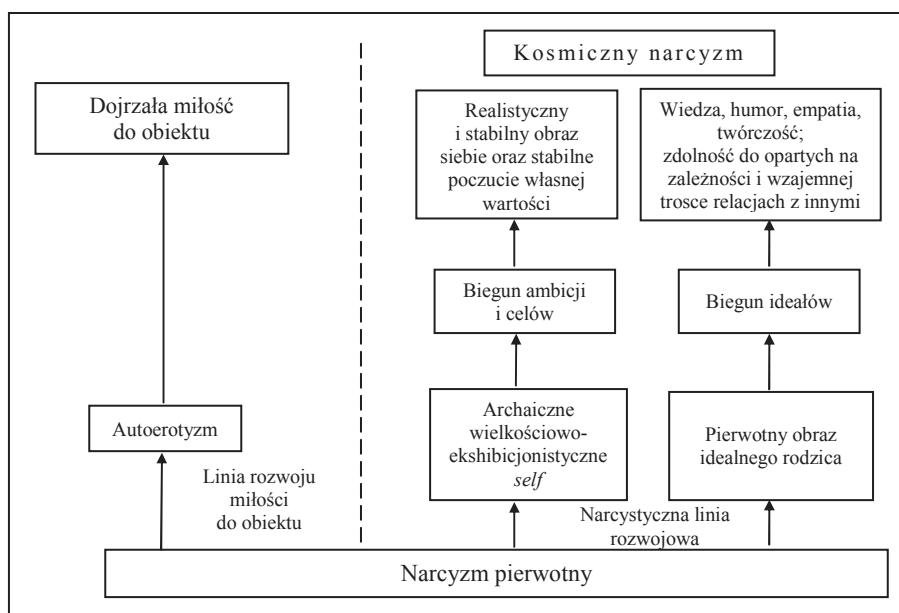
3.1. Rozumienie zjawiska narcyzmu w psychoanalizie

Termin „narcyzm” był pierwotnie używany dla określenia licznych zjawisk, które udawało się wyjaśnić przez przyjęcie założenia, że jednostka obiera siebie samą jako obiekt seksualny – że kocha siebie lub jakąś część siebie. Stopniowo termin ten rozciągnięto na niemal każde skoncentrowanie psychicznego zainteresowania na sobie (*the self*). Wiele różnych zjawisk zaliczono do tej kategorii, a narcyzm pasował do każdej z nich. Wcześniej w literaturze psychoanalitycznej pojęcia tego zaczęto używać w sensie: klinicznym (na oznaczenie perwersji seksualnej), genetycznym (na oznaczenie fazy rozwoju), w terminach relacji z obiektem (na oznaczenie dwóch różnych zjawisk: typu wyboru obiektu oraz sposobu odnoszenia się do środowiska), a także na oznaczenie różnych aspektów złożonego stanu *ego*, jakim jest samoocena (*self-esteem*) (Pulver, 1970).

Termin „narcystyczny” może opisywać: typ *libido* lub jego obiekty; fazę rozwoju, typ lub sposób wyboru obiektu; postawę; systemy i procesy psychiczne lub typ osobowości, która może być względnie normalna lub patologiczna – neurotyczna, psychotyczna lub *borderline* (Moore, 1975). Zakres znaczeniowy tego terminu jest wystarczająco szeroki, by ująć go w postaci definicji, tak jak to sformułował Brenner (1955). Przyjął on, że termin „narcyzm” jest używany do wskazania co najmniej trzech różnych, chociaż powiązanych zjawisk, gdy dotyczy osób dorosłych. Są to: nadobsadzenie energią psychiczną (hiperkateksja) *self*, zmniejszenie zainteresowania popędowego (hipokateksja) obiekktami w otoczeniu, patologicznie niedojrzałe relacje z tymi obiekttami.

3.2. Narcyzm w koncepcji Kohuta

Rozwój koncepcji Kohuta opierał się głównie na badaniu zjawiska narcyzmu. Na tej podstawie autor przedstawił korektę jednoosiowej teorii Freuda, opisującej rozwój *libido* od autoerotyzmu do miłości do obiektu. Pisze: „Gdybym został zapytany, co uważam za najbardziej istotne w problematyce narcyzmu, odpowiedziałbym: jego niezależna linia rozwojowa – od prymitywnej do najbardziej dojrzałej, adaptacyjnej i cennej społecznie” (Kohut, 1972, s. 361). To ważne założenie, stanowiące jeden z filarów psychologii *self*, mówi zatem, że istnieje także druga oś (zob. rys. 1), w której dwie oddzielne linie rozwoju prowadzą od autoerotyzmu do narcyzmu i wyższych form narcyzmu (narcyzm kosmiczny, wiedza, empatia, humor, twórczość). Istnienie tych dwóch równoległych linii rozwojowych określił jako wielkościowo-ekshibicjonistyczne *self* i wyidealizowany obraz rodzica, a sam narcyzm – jako samoistną siłę rozwojową (Kohut, 1977)⁸.

Rys. 1. Schemat dwóch linii rozwojowych według Kohuta
(adaptacja własna na podstawie: Kohut, 1966, 1968, 1972, 1977)

⁸ Podwójna natura narcyzmu była omawiana już przez Andreas-Salome w roku 1921. Rozróżniła ona narcyzm odnoszący się do miłości własnej (*self-narcissism*) i narcyzm dotyczący utraty indywidualności i omnipotentnego połączenia z naturą (*object-narcissism*). Dostrzegała także źródło skierowanej na obiekt aktywności narcystycznej w zjawiskach narcyzmu *self*.

3.2.1. Problematyka popędów

Analizując rozwój pojęcia *libido* i agresji w teorii narcyzmu Kohuta należy zaznaczyć, że wykorzystywanie terminów klasycznej analizy nie oznacza, iż zakłada on istnienie dwóch rodzajów popędów (konkretnie jako źródeł energii psychicznej), ale używa ich raczej jako pewnego rodzaju abstrakcji, pomagających opisać zaobserwowane doświadczenia. Ornstein (1978) nazywa to „uprawnioną abstrakcją w metaforze”. Po opublikowaniu *The restoration of the self* (Kohut, 1977) znaczenie ekonomiki popędowej zostało w znacznej mierze zarzucone, ale kwestia ta nadal wywołuje wiele kontrowersji.

Centralne dla rozwoju koncepcji Kohuta jest założenie dwóch niezależnych od siebie linii rozwojowych: „Obiektywnie [...] narcyzm pierwotny nie jest jedynie prekursorem miłości obiektualnej, ale sam jest również poddany istotnemu rozwojowi” (Kohut, 1971, s. 107). Na podstawie analizy przeniesienia narcystycznego autor uznał, że jego „przepracowanie” nie prowadzi do miłości do obiektu, ale do transformacji pierwotnego narcyzmu w jego wyższe formy i nadawania nowych struktur psychicznych (poprzez internalizację przekształcającą).

Rozróżnienie między „idealizującym libido narcystycznym” a „prawdziwym libido obiektualnym” oznacza, że narcyzm nie jest definiowany przez kierunek lub cel libidinalnego obsadzenia (tzn. *self* vs obiekt), ale przez naturę tego libido (wielkościowe lub idealizujące) (por. Teicholz, 1978).

„Narcyzm nie jest przeciwnieństwem relacji do obiektu, ale miłości do obiektu” (Kohut, 1966, s. 244). Obsadzenie *libido* obiektualnym oznacza, że obiekt jest doświadczany jako niezależny i autonomiczny, a kateksja narcystyczna oznacza obsadzenie obiektu jako części *self* lub też jako jego „sługi”. Autor używa terminu „narcystyczne libido” także na oznaczenie pierwotnych wielkościowych dążeń *self* oraz pragnienia *self* dzielenia wyidealizowanej omnipotencji.

Poddając analizie stosunek narcyzmu do miłości do obiektu, Kohut nie zawsze jest konsekwentny w wyrowadzanych wnioskach. Uważa, że wielu pacjentów z zaburzeniami narcystycznymi niekoniecznie wycofuje swoje zainteresowania lub *libido* z obiektów świata zewnętrznego, a zamiast tego prezentuje szcześciogólny brak zdolności do zależności od innych lub miłości własnej (1977). Po prawej w obiektualno-instynktualnej sferze osobowości rozpatruje jako nagrodę uzyskaną wtórnie w konsekwencji naprawy *self*. Wzrost w tym obszarze może być wynikiem uwolnienia zdolności do miłości do obiektu, która była dotychczas blokowana przez regresywny narcyzm lub została zmobilizowana po umocnieniu (*forming up*) *self*, jego spójności i jego wartości. Przepracowanie przeniesienia

self-obiektu nie ma prowadzić do ponownej mobilizacji edypalnych konfliktów wokół miłości i nienawiści, ale do dalszej transformacji narcyzmu, wtórnie wzmacniając zdolność do miłości. Takie *self* może stać się centrum i koordynatorem dążeń ukierunkowanych na obiekt bez nadmiernego lęku przed odrzuceniem lub poniżeniem (Kohut, 1977). Kohut uważa, że osoba może rozwiązać kompleks Edypa, a pomimo to cierpieć z powodu poważnych zaburzeń w swym rozwoju narcystycznym.

3.2.2. Rola agresji w patologii narcystycznej

Według Kohuta podczas powstawania i konstytuowania się *self* doświadczania stają się prototypem określonych form naszej późniejszej wrażliwości (*vulnerability*) i ochrony w sferze narcystycznej. Odnosi się do upadków i wzlotów w poczuciu własnej wartości, większego lub mniejszego zapotrzebowania na dumę, na fuzję z wyidealizowanymi postaciami oraz większej lub mniejszej spójności naszego *self*. Pacjenci narcystyczni, których rozwój zatrzymał się na pierwotnym wielkościowym *self* i pierwotnym wyidealizowanym obiekcie, prezentują podobne zachowania, które Kohut interpretuje jako wyizolowane produkty załamania *self*, a nie pierwotne konfiguracje popędowe. „Ludzka agresja jest najgroźniejsza, gdy jest związana z dwoma wielkimi strukturami psychologicznymi: wielkościowym *self* i pierwotnym omnipotentnym obiektem” (Kohut, 1972, s. 377). Wielkościowe *self* – normalny punkt rozwoju w dzieciństwie – jest w wieku dorosłym wynikiem traumatycznej fiksacji i zwykle reaguje furią na niepowodzenia „rozciągnięcia” absolutnej kontroli nad swymi własnymi funkcjami lub nad swymi omnipotentnymi obiekttami *self*. Narcystyczną wściekłość można rozpatrywać w szerokim spektrum, które rozciąga się od przelotnej irytacji do nawet katatonicznej furii czy paranoicznej urazy. Agresja ujawnia się w postaci wściekłości narcystycznej, gdy powstaje z matrycy pierwotnego narcyzmu w odpowiedzi na rozmaite narcystyczne zranienia.

Narcystyczna wściekłość (we wszystkich jej formach) jest według Kohuta (1972) pogonią za omnipotencją. Od innych rodzajów agresji oddziela ją potrzeba zemsty i próba wyeliminowania tych aspektów rzeczywistości, które stają jej na przeszkodzie. U podstaw tych wszystkich stanów emocjonalnych leży bezkompromisowe upieranie się przy perfekcji wyidealizowanego obiektu *self* oraz przy bezgranicznej sile i wiedzy wielkościowego *self*, które musi zachowywać równowagę absolutnej przyjemności.

Omawiając problem agresji, nie można pominąć jej „drugiego bieguna”, czyli wstydu. Wstyd i wściekłość to „dwa podstawowe przejawy doświadczania [...] zaburzonej równowagi narcystycznej” (Kohut, 1972, s. 379). Osoby narcystyczne mogą odpowiadać na aktualne (lub antycypowane) narcystyczne urazy albo za-wstydzonym (*shamefaced*) wycofaniem, albo narcystyczną wściekłością. Wstyd pojawia się, gdy obiekt *self* nie odpowiada oczekiwany odzwierciedleniem i potwierdzeniem „bezgranicznego ekshibicjonizmu” wielkościowego *self*. Można powiedzieć, że wstyd jest konsekwencją połączenia silnego rozładowania i zahamowania nieodzwierciedlonego i nieaprobowanego przez otoczenie ekshibicjonizmu majestatycznego *self*. Wstyd może być z jednej strony motywatorem obronnej wściekłości (ponieważ dotyczy defektu w sferze omnipotencji), a z drugiej – punktem narcystycznego wycofania. Zarówno więc wstyd, jak i narcystyczna wściekłość są wtórne w stosunku do zakłócenia (dezintegracji, rozbicia lub załamania) nuklearnego *self*.

3.2.3. Formy i transformacje narcyzmu

Kohut pisze: „[...] rozważam narcyzm raczej jako integralny, zawarty w *self* zespół funkcji psychicznych niż jako produkt regresji” (Kohut, 1972, s. 362). Rozwój narcystycznej sfery osobowości trwa przez całe życie i człowiek nie powinien zaprzeczać swoim ambicjom, chęci dominacji i pragnieniu fuzji z omnipotentnymi postaciami. Zachowując wierność temu stanowisku podczas swoich badań, Kohut wyróżnił kilka zjawisk, które stanowią według niego wyższe formy narcyzmu. Do najistotniejszych zaliczył: empatię, twórczość, kosmiczny narcyzm, humor i wiedzę (1966).

Swoje badania nad empatią Kohut (1959, 1966, 1972, 1977) rozwijał stopniowo. Uznał on, że przeniesienie obiektu jest etiologicznym czynnikiem w psychopatologii narcystycznej. Kohut zauważał, że empatyczne zdolności jego pacjentów były nierożwinięte i zahamowane, ale podczas analizy narcystycznego obszaru osobowości doskonaliły się jako rezultat transformacji narcyzmu.

Autor zwraca również uwagę, że wielu znanych twórców i naukowców przejawia pewien głód uznania, i twierdzi, że właśnie narcyzm może zaspokoić ten głód. Uważa, że osoby twórcze starają się odtworzyć perfekcję, która wcześniej była bezpośrednio ich atrybutem. Wskazuje na kluczową rolę ambicji i zaangażowania narcystycznego *libido*, dostrzegając analogię między empatycznym i idealizującym stosunkiem matki do dziecka oraz twórcy do jego dzieła.

Opisując stan kosmicznego narcyzmu (*cosmic narcissism*), Kohut nawiązuje z jednej strony do poczucia narcyzmu pierwotnego, a z drugiej do wierzeń Wschodu i Indian, łącząc je ze świadomością przemijalności własnego istnienia. Pierwotne psychologiczne doświadczenie matki – jako poczucie oceanicznej omnipotencji – jest według Kohuta doświadczane biernie i zazwyczaj przelotnie. Prawdziwa zmiana kateksji ku kosmicznemu narcyzmowi jest trwałym i twórczym rezultatem wykroczenia poza siebie, i choć autor przyznaje, że niewiele osób może taki stan osiągnąć, ma on stanowić końcowy punkt... analizy.

Humor (wraz z kosmicznym narcyzmem) ma „pomagać człowiekowi w osiąganiu ostatecznego opanowania żądań narcystycznego *self*”, np. tolerowania rozpoznania jego zasadniczej skończości, a nawet jego zbliżającego się końca” (Kohut, 1966, s. 266). Zdolność odpowiadania humorem (w przeciwnieństwie do np. wściekłości) na rozpoznanie sprzecznej z przekonaniami wielkościowego *self* rzeczywistości oraz „spojrzenie śmierci w twarz” bez uciekania się do zaprzeczenia świadczą o braku zaspokojenia pierwotnej struktury poprzez transformację libido w jego wyższe formy.

Wiedza (w połączeniu z twórczością) jest osiągana poprzez zdolność do przewyciężenia niezmodyfikowanego narcyzmu i opiera się na akceptacji ograniczeń fizycznych, intelektualnych i emocjonalnych. Stanowi ona rezultat połączenia wyższych procesów poznawczych z psychologiczną postawą, która towarzyszy zrzeszaniu się tych narcystycznych żądań. Wiedza jako stabilna postawa do życia i świata zostaje ukształtowana przez integrację procesów poznawczych z humorem, akceptacją przemijalności i stabilnym systemem wartości. Ostateczny akt poznania – poznanie ograniczeń i skończości *self* oraz poczucie indywidualnego uczestnictwa w świecie – jest charakteryzowany przez twórczy rozwój.

4. Narcystyczna patologia *self*

W pracy z 1971 roku Kohut zaznacza, że opisywani przez niego pacjenci mogą być zaliczeni do kategorii pośredniej między nerwicami przeniesieniowymi (w ujęciu Freuda) a nerwicami narcystycznymi. Ich skargi i symptomy mogą być charakteryzowane przez dwie następujące cechy:

1. Wydaje się, że pacjenci ci charakteryzują się czymś, co zazwyczaj nazywane bywa wystarczająco ukształtowanym *ego*. To umożliwia im nawiązanie wystarczająco stabilnej i bliskiej relacji z analitykiem, która może stać się podstawą przeniesienia oraz pozwala na dokonywanie wartościowej samoobserwacji.

2. Objawy dotyczą w mniejszym stopniu konfliktów związanych z relacjami edypalnymi, które mogą zostać reaktywowane w nerwicy przeniesieniowej, a w większym – bardziej pierwotnych, głównie preedypalnie zdeterminowanych problemów związanych z różnicowaniem *self* od obiektu.

Zaburzenia narcystyczne przejawiają się różnymi defektami (opisanymi wyżej) oraz zjawiskami (takimi jak pewne rodzaje uzależnień, niektóre perwersje i zachowania przestępce) (Ornstein, 1978).

Kohut dzieli zaburzenia *self* na pierwotne (do których należą zaburzenia narcystyczne) i wtórne (reaktywne).

4.1. Pierwotne zaburzenia *self*

Pierwotne zaburzenia *self* można podzielić na kilka podgrup, w zależności od stopnia, nasilenia i okresu trwania zaburzenia. W poważnych zaburzeniach *self*, gdy brak mechanizmów obronnych, dochodzi do objawów charakterystycznych dla psychoz.

Drugą grupą pierwotnych zaburzeń *self* są stany z pogranicza (*borderline states*). W tego typu zaburzeniach nuklearne *self* jest nieuporządkowane, ale – w przeciwieństwie do psychoz – objawy są tłumione za pomocą mechanizmów obronnych.

Trzecia grupa obejmuje zaburzenia schizoidalne i paranoidalne, w których również występują mechanizmy obronne pozwalające utrzymać bezpieczny dystans do innych.

Znacząco liczne są narcystyczne zaburzenia zachowania (*narcissistic behavior disorders*). Objawami są tu głównie: rozerwanie (*break-up*), osłabnienie lub poważne zniekształcenie (*distortion*) *self*, które w tym wypadku mają charakter przemijający. Dzięki coraz lepszemu wglądowi w przyczynę i dynamikę swego zachowania, pacjenci z tej grupy mogą je zmienić i zastąpić bardziej dojrzałymi i realistycznymi formami. W narcystycznych zaburzeniach zachowania *self* jest bardziej podatne na terapię (*resilient self*) niż w innych zaburzeniach *self*.

Z narcystycznymi zaburzeniami zachowania są związane narcystyczne zaburzenia osobowości (*narcissistic personality disorders*), w których zaburzenia *self* również można uznać za przejściowe, ale w których objawy (np. hipochondria, depresja) nie dotyczą pierwotnie działania i relacji z innymi, lecz stanów wewnętrznych.

Według Kohuta, z uwagi na konieczność tolerowania frustracji spowodowanej narcystycznymi potrzebami, ze wszystkich pierwotnych zaburzeń *self* jedynie

narcystyczne zaburzenia zachowania i narcystyczne zaburzenia osobowości poddają się terapii (Kohut, Wolf, 1978). Osobowość narcystyczną charakteryzuje spójne *self*, które chociaż podlega czasowym regresywnym fragmentacjom, to jednak ma zdolność do nawiązania stabilnego narcystycznego przeniesienia.

4.2. Wtórne zaburzenia *self*

„Przejawy wtórnych zaburzeń *self* są reakcjami strukturalnie nieuszkodzonego *self* na różne sytuacje życiowe” (Kohut, Wolf, 1978, s. 414). Wśród wtórnych zaburzeń *self* Kohut wymienia chorobę somatyczną lub dysfunkcje spowodowane nerwicą. Należą do nich także emocje odzwierciedlające stan *self* i reakcje emocjonalne na ograniczenia i zahamowania spowodowane nerwicami i pierwotnymi zaburzeniami *self*.

4.3. Etiologia i objawy kliniczne zaburzeń narcystycznych

Omawiając wczesny etap rozwoju zaburzeń narcystycznej sfery osobowości zaznaczyliśmy, że często powstają one na skutek braku empatycznych odpowiedzi rodziców na dziecięce potrzeby odzwierciedlania i znalezienia celu dziecięcych idealizacji. Drugim ważnym czynnikiem leżącym u podłożu zaburzeń narcystycznych jest patologiczny wpływ rodzicielskiej psychopatologii w sferze *self* (niekompletność, fragmentacja, ich narcystyczne potrzeby). Kohut podkreśla, że to, czego potrzebuje dziecko, nie jest ani ciągłym, doskonałym odzwierciedleniem ze strony obiektu *self*, ani nierealistycznym podziwem. W optymalnych warunkach dziecko powinno stopniowo doświadczać niezbędnego do zespolenia *self* rozczarowania. Patogeniczna jest chroniczna niezdolność do właściwego odpowiadania i empatycznego związku z dzieckiem oraz towarzyszące temu z jednej strony nadmierne uwielbienie, a z drugiej – wymagania i surowość, wypływająca z przekonania, że dziecko nie spełnia tych oczekiwani.

Kohut rozpatruje narcystyczne zaburzenia osobowości w oparciu o przejawy psychologicznych zaburzeń powstających w wyniku zaburzeń centralnych struktur – struktur *self*. Uważa, że osoby z narcystycznymi zaburzeniami osobowości cierpią z powodu defektów w sferze *self* i dlatego należy się skupić na ich naturze i umiejscowieniu. Jak pisze: „Nuklearna psychopatologia narcystycznych zaburzeń osobowości [...] zawiera (1) defekty w psychologicznej strukturze *self* nabycie w dzieciństwie; (2) wtórne formacje strukturalne, również wzniesione w dzieciństwie [omówione wcześniej formacje obronne i kompensacyjne]” (Ko-

hut, 1977, s. 3). Narcystyczne zaburzenia osobowości i zachowania są następstwem uszkodzenia struktur narcystycznych, czyli wielkościowego *self* lub wyidealizowanego rodzica. Niezmieniona i pierwotna wielkościowość i ekshibicjonizm nie mogą zostać zintegrowane z resztą stopniowo dojrzewającej psychiki. Wskutek tego dochodzi do ich wyparcia i odseparowania przez horyzontalne lub wertykalne rozszczepienie. W sytuacji analitycznej przeniesienia obiektu *self* ujawniają i uwypuklają te defekty dzięki ożywieniu urazów z wczesnego rozwoju narcystycznego.

Analizując linię rozwojową obrazu wyidealizowanego rodzica autor uważa, że poprzez optymalny poziom frustracji normalna dziecięca ewaluacja wyidealizowanego obiektu staje się bardziej realistyczna. Dziecko jest zdolne do kontynuowania funkcji poprzednio pełnionych przez wyidealizowany obiekt. Jeśli relacja dziecka do takiego obiektu jest poważnie zakłócona, nie dochodzi do pełnego rozwoju idealizacji wartości i podstawowych zasad. Osoba staje się patologicznie zależna od innych i przejawia intensywny „gód obiektu”, który ma służyć znalezieniu „substytutu” brakujących segmentów psychicznej struktury, niezbędnych do stabilizacji zagrożonego *self*. Charakterystyczną cechą tych relacji jest częsty brak rozpoznania autonomii obiektów, co znajduje odwierciedlenie w niezdolności do empatii i troszczenia się o innych oraz ich przedmiotowym traktowaniu.

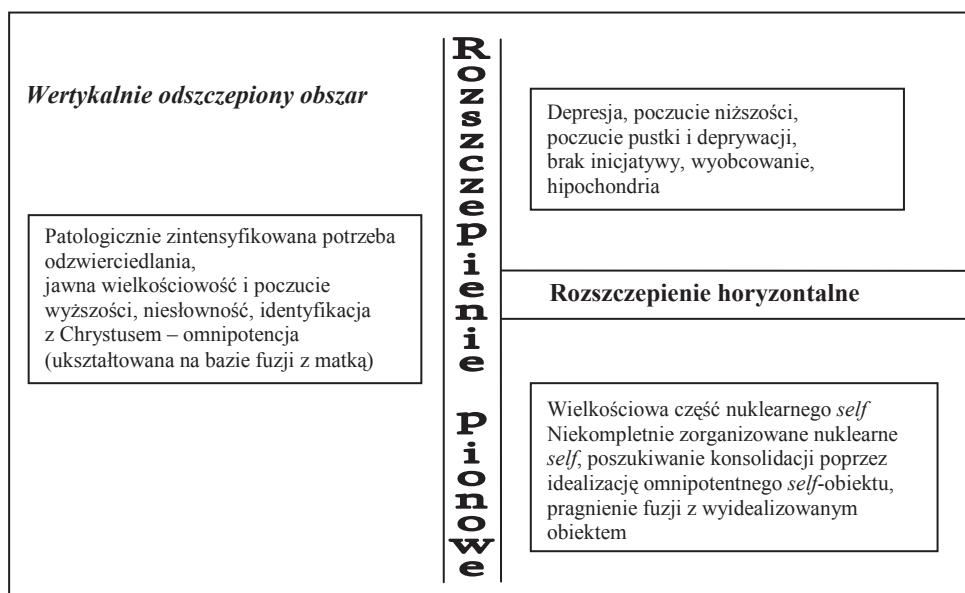
Wycofanie się do pierwotnych idealizacji może przejawiać się w formie hiperkateksji pierwotnych form wielkościowego *self*. Prowadzi to do depresji, braku zdolności realizowania ambicji i celów oraz drażliwości. Osoba taka staje się niezdolna do czerpania przyjemności z pełnienia różnych funkcji i aktywności oraz poczucia własnej wartości. Pojawia się wówczas syndrom emocjonalnego chłodu, skłonności do wstydu i hipochondrii.

Cechą związaną z patologią narcystyczną jest narcystyczna wściekłość, którą omówiliśmy w kontekście agresji.

Przejawy pierwotnego defektu strukturalnego – chroniczne osłabienie *self*, ze skłonnością do tymczasowego rozbicia w sferze osobowości – osoba stara się ukryć za pomocą struktur obronnych lub kompensacyjnych. Analizując wspomniane wcześniej formacje obronne, można wymienić: pseudowitalność, jawne podniecenie oraz szczególnie nasycone emocjami fantazje (najczęściej wielkościowe lub o tematyce seksualnej). Ta hiperstymulacja *self* jest rezultatem nadmiernych i nieempatycznych lub w niewłaściwej fazie dawanych odpowiedzi ze strony obiektu *self* i może odzwierciedlać zarówno biegun wielkościowo-ekshibicyjistyczny, jak i biegun ideałów lub oba jednocześnie. Kohut uważa, że mecha-

nizmy te muszą być rozumiane jako „samostymulacyjne” próby przeciwdziałania poczuciu osamotnienia, apatii, wewnętrznej martwocie i depresji. Takie mechanizmy mogą prowadzić również do uzależnień, perwersji, zachowań kryminalnych oraz częstego pragnienia mistycznej jedności z wyidealizowanymi omnipootentnymi postaciami religijnymi lub politycznymi. Służy to ochronie przed głębokim poczuciem braku troski, bezwartościowości i odrzucenia, czemu towarzyszy nieustający głód wsparcia i oddźwięku. W przypadku zaburzeń narcystycznych nie dochodzi do zadowalającej integracji z celami dojrzałej osobowości, a dramatyczne i silnie ekshibicjonistyczne aspekty osobowości nie zostają podporządkowane dojrzałej produktywności.

Na podstawie opisu przypadku X przedstawiamy w formie graficznej obraz kliniczny *self* w przypadku narcystycznych zaburzeń osobowości (rys. 2).

Rys. 2. *Self* w narcystycznych zaburzeniach osobowości

5. Dyskusja

Według Kohuta narcyzm definiowany jest nie poprzez sferę obsadzenia popędowego, ale przez naturę lub jakość ładunku popędowego. Zdaniem autora istota narcyzmu nie opiera się na opozycji *self* versus obiekt, ale na tym, czy

libido ma wartości samowyolbrzymiące (*self-aggrandizing*) lub idealizujące. Postulując odrębną narcystyczną linię rozwojową, autor podtrzymuje swoje wcześniejsze spostrzeżenia definiowania narcyzmu w tych kategoriach i nie neguje roli obiektów w rozwoju dziecka, ale raczej zwraca uwagę na pierwotne dążenia wielkościowe *self* i dążenia do partycypacji w omnipotencji idealizowanego obiektu. Ta ważna różnica stała się źródłem wielu dyskusji wśród autorów zajmujących się problematyką narcyzmu i zaburzeń narcystycznych.

Kernberg (1970, 1974) skrytykował większość założeń kohutowskiej teorii narcyzmu, począwszy od kwestii jego definowania aż po sposób ujmowania patologii i jej leczenia. Podejmując problematykę narcyzmu, podtrzymuje on definicję Hartmanna określającą narcyzm jako libidinalne obsadzenie *self* i rozumiejąc przez to względną przewagę libidinalnego nad agresywnym obsadzeniem *self*. Nie jest możliwe oddzielenie narcyzmu od relacji z obiektem i miłości do obiektu.

Hanly i Mason (1976), doceniając wielki wkład Kohuta do teorii narcyzmu i leczenia zaburzeń tego typu (szczególnie związanych z przeniesieniem narcystycznym), kwestionują jego poglądy dotyczące względnej niezależności *libido* narcystycznego i obiektualnego. Uważają, że w normalnym rozwoju zachodzi pomiędzy nimi nieustanna interakcja i nie ma dowodów na niezależną linię rozwoju narcystycznego. Rewidując kohutowskie tezy twierdzą oni, że: (1) zarówno narcystyczne, jak i obiektualne organizacje libidinalne są od siebie dynamicznie zależne; (2) wyższe formy narcyzmu kryją wyparte lub związane z preedypalnymi stadiami rozwojowymi *libido*; (3) narcyzm redukuje poziom *libido* dostępny relacjom z obiektemi.

Loewald (1973) stawia pytanie o kliniczną użyteczność założenia odrębności obu linii rozwojowych. Uważa za nienaturalną dychotomię pomiędzy *libido* narcystycznym i obiektualnym oraz podział (*warded-off*) na dojrzałe i niedojrzałe sfery osobowości. Również Teicholz (1978) opowiada się za nierozdzielnością narcystycznej i obiektualnej sfery psychicznego funkcjonowania. Podkreśla, że pozytywny rozwój obu obszarów jest wstępym warunkiem optymalnego rozwoju narcyzmu. Odnosząc się do kwestii rozumienia narcyzmu argumentuje jednak, że gdy o jego występowaniu decyduje „jakość” *libido*, nie podważa to roli relacji z obiektem w kształtowaniu się narcyzmu. W przypadku utrzymywania klasycznego rozumienia niezależność rozwoju obu linii jest problematyczna.

Szczególnie sporna okazała się kwestia rozumienia genezy i leczenia patologii narcystycznej. Według Kernberga patologiczny narcyzm nie odzwierciedla libidinalnej „inwestycji” w *self*, ale jest obsadzeniem patologicznej struktury *self* (wielkościowego *self*). Powstanie takiej struktury łączy się nierozerwalnie z wpływem

wem pregenitalnej agresji. Zarzuca Kohutowi, że cechy osobowości narcystycznej nie mogą być rozumiane w kategoriach fiksacji na wczesnym poziomie rozwoju lub braku rozwoju w pewnych intrapsychicznych strukturach. Ornstein (1974) podsumowuje spór pomiędzy Kernbergiem i Kohutem jako problem „rozwojowego aresztu *versus* patologicznego rozwoju”.

Hamilton (1978) – podobnie jak Kernberg – uważa, że źródła zaburzeń narcystycznych prowadzą do zdeterminowanych wyłącznie popędowo wczesnych relacji matka–dziecko i centralnej roli oralnej agresji. Przeprowadzone przez Glassmana badania (1988), testujące użyteczność obu modeli narcyzmu i biorące pod uwagę, że poszczególne założenia odnoszą się do nieco innych grup pacjentów, sugerują trafność opisu tej problematyki przez obu autorów.

Pomimo głosów krytyki, wielu badaczy i teoretyków podjęło się dalszego rozwijania założeń Kohuta zarówno na gruncie teoretycznym, jak i praktycznym. Do kontynuatorów myśli Kohuta należy Miller (1979), który rozwijając powiązanie między wielkościowością a depresją uważa, że źródłem takich problemów jest zaprzeczenie niedostępności obiektów *self* i życie tak, jakby osoby te nie doznały ich straty bądź deprywacji w fazie symbiozy. Opisuje (podobnie jak Kohut), jak oba stany stanowią dwie strony tego samego problemu, spełniając zarazem funkcje obronne względem siebie. Zainspirowany odkryciami Kohuta, Wolf (1980) proponuje nawet wyróżnienie odrębnej rozwojowej linii obiektu *self*, która opiera się według niego na relacjach *self* i obiektu *self*. Autor jednak układa ją jako zbliżoną do linii miłości do obiektu (*object-love*); obie ulegają wpływowi różnorodnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Blatt i Chichman (1983) konceptualizują dwie podstawowe konfiguracje, sugerując wyodrębnienie „anaktycznej” i „introjektywnej” linii rozwojowej. Pierwsza ma dotyczyć zdolności do stabilnych, trwałych i dojrzałych relacji interpersonalnych, podczas gdy druga wiąże się z osiągnięciem pozytywnej tożsamości lub reprezentacji *self*.

Na gruncie empirycznym, którego omówienie znacznie wykraczałoby poza ramy niniejszego artykułu, teoria Kohuta stanowiła inspirację do wielu badań związanych między innymi z rodzajem opieki rodzicielskiej (Watson, Hickman, 1995), wstydem, depresją (Heiserman, 1998) czy też skłonnością do zachowań agresywnych (Schreer, 2002).

Koncepcja Kohuta podlegała ciągłej ewolucji, tak że po jego śmierci rozwinęła się niemal w kilka odrębnych wersji psychologii *self*. Przedstawiliśmy najważniejsze zagadnienia psychologii *self*, stanowiące fundament stworzonego przez Kohuta systemu, pomijając między innymi wiele kwestii związanych z pra-

ca kliniczną, tematyką metody introspekcjno-empatycznej oraz nie uszczególniając problematyki rozwoju i zaburzeń narcystycznych⁹.

BIBLIOGRAFIA

Andreas-Salome, L. (1962). The dual orientation of narcissism. *Psychoanalytic Quarterly*, 31, 1-32.

Bazińska, A., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 3-4, 171-187.

Blatt, S. J., Shichman, S. (1983). Two primary configurations of psychopathology. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 6, 187-254.

Brenner, C. (1955). *An elementary textbook of psychoanalysis*. New York: International University Press.

Cierpiałkowska, L. (2002). Współczesna psychoanaliza i jej znaczenie dla psychologii klinicznej. W: H. Sek (red.), *Psychologia kliniczna* (t. 1, s. 82-102). Warszawa: Wydawnictwo PWN.

Glassman, M. (1988). Kernberg and Kohut: A Test of Competing Psychoanalytic Models of Narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 36, 597-621.

Gościniak, J. (2002). Rozwój i patologia self w koncepcji Heinza Kohuta. W: L. Cierpiałkowska, J. Gościniak (red.), *Współczesna psychoanaliza. Teorie relacji z obiektem* (s. 13-38). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Hamilton, J. W. (1978). Some remarks on certain Vicissitudes of narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 5, 275-282.

Hanly, C., Masson, J. (1976). A critical examination of the new narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 57, 49-61.

Kernberg, O. F. (1970). Factors in the psychoanalytic treatment of narcissistic personalities. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 18, 51-83.

Kernberg, O. F. (1974). Further contributions to the treatment of narcissistic personalities. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 55, 215-238.

Kitron, D. (1991). Narcissism and object love as separate but dependent developmental lines. *Psychoanalytic Study of Child*, 46, 325-334.

Kohut, H. (1959). Introspection, empathy, and psychoanalysis. An examination of the relationship between mode of observation and theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 7, 459-483.

Kohut, H. (1966). Forms and transformation of narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 14, 243-272.

Kohut, H. (1968). The psychoanalytic treatment of the narcissistic personality disorders – outline of a systematic approach. *Psychoanalytic Study of Child*, 23, 86-113.

Kohut, H. (1970a). Discussion of D. C. Levi's paper: "The Self. A contribution to its place in theory as and technique". *The Search for the Self*, Chap. 38, 577-588.

⁹ Zainteresowani poszerzeniem wiedzy na temat poruszanych w artykule problemów mogą zapoznać się ponadto z wydanymi w języku polskim opracowaniami, dotyczącymi różnych zagadnień wypracowanych przez Kohuta, m.in. Cierpiałkowska (2002), Bazińska, Drat-Ruszczak (2000), Gościniak (2002).

Kohut, H. (1970b). Narcissism as a resistance and as a driving force in psychoanalysis. *The Search for the Self*, chap. 36, 547-562

Kohut, H. (1971). *The analysis of the self. A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. New York: International University Press.

Kohut, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. *Psychoanalytic Study of Child*, 27, 360-399.

Kohut, H. (1975a). A Psychoanalysis in the community of scholars. *The search for the Self*, Chap. 43.

Kohut, H. (1975b). Remarks about the formation of the self. *The search for the Self*, Chap. 45.

Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International University Press.

Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* Chicago: University of Chicago Press.

Kohut, H., Wolf, E. S. (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psychoanalysis*, 59, 413-424.

Loewald, H. W. (1973). Review of the analysis of the self by H. Kohut. *Psychoanalytic Quarterly*, 42, 441-451.

Miller, A. (1979). Depression and grandiosity as related forms of narcissistic disturbances. *International Review of Psychoanalysis*, 6, 61-76

Moore, B. (1975). Towards a clarification of the concept of narcissism. *Psychoanalytic Study of Child*, 30, 243-276.

Ornstein, P. H. (1978). *The evolution of Heinz Kohut's psychoanalytic psychology of the Self. The Search for the Self*. New York: International University Press, Inc.

Pulver, S. E. (1970). Narcissism: The term and the concept. *International Journal of Psychoanalysis*, 18, 319-341

Schreer, G. E. (2002). Narcissism and aggression: Is inflated self-esteem related to aggressive driving? *North American Journal of Psychology*, 4, 333-343.

Teicholz, J. (1978). A selective review of the psychoanalytic literature on theoretical conceptualizations of narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 26, 831-859.

Wolf, E. S. (1980). On the developmental line of selfobject relations. W: A. Goldberg (red.), *Advances in self psychology* (s. 117-130). New York: International University Press, Inc.

Watson, P. J., Hickman, S. E. (1995). Narcissism, self-esteem, and parental nurturance. *Journal of Psychology*, 129, 1, 61-74.

NARCISSISM AND NARCISSISTIC PATHOLOGY IN HEINZ KOHUT'S SELF PSYCHOLOGY

S u m m a r y

This article presents basic concepts and assumptions of self psychology developed by Heinz Kohut. The authors show major shifts in the evolving theories of narcissism and narcissistic pathology, according to Kohut's bipolar self structure and dual-axis theory of its development.

Key words: bipolar self, dual-axis theory, narcissism, narcissistic personality disorders.